

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 43.9:[343.37+343.55](477)“1941”

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.3.01>

Володимир Анатолійович Греченко,

*доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com*

1941 РІК (ДОВОЄННЕ ПІВРІЧЧЯ): ЗМІНИ У СТРУКТУРІ НКВС УРСР

Розглянуто основні напрями організації та зміни у структурі наркомату внутрішніх справ в Україні у довоєнному півріччі 1941 р. Показано, як відбулося розділення наркоматів державної безпеки та внутрішніх справ, які функції поклалися саме на НКВС. Проаналізовано сутність цих змін, показано, як створювалися нові підрозділи міліції, зокрема органи боротьби з бандитизмом. Узагальнено дані про керівний склад НКВС УРСР і його обласних управлінь, охарактеризовано завдання, які ставилися перед наркоматом внутрішніх справ, відділами та відділеннями боротьби з бандитизмом.

Ключові слова: Україна, 1941 рік, НКВС, міліція, організаційна структура.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

1941 рік є знаковим в історії всього світу в цілому та України зокрема. Абсолютна увага історичного наукового загалу зосереджена на подіях, пов'язаних із початком радянсько-німецької війни. Тому, довоєнному півріччю 1941 р. присвячена зовсім незначна кількість публікацій. Однак саме в цей період продовжувалася реорганізація органів НКВС, метою якої було пристосувати їх діяльність до нових завдань. Вивчення суперечливих сторінок діяльності правоохоронних органів у цей час має велике значення для відтворення об'єктивної картини їх діяльності, встановлення історичної правди.

Стан дослідження проблеми

Нам не вдалося знайти жодної цілісної наукової розвідки із досліджуваного питання. Лише у статті Олени Пристайко, присвяченій структурним змінам і функціям підрозділів по боротьбі з бандитизмом у 1941–1950 рр. [1], в одному з абзаців йдеться про певний аспект проблеми, яку ми досліджуємо.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є висвітлити трансформації у структурі НКВС УРСР протягом довоєнного півріччя 1941 р. Для досягнення мети передбачено вирішення таких завдань:

- з'ясування змісту та спрямування реорганізації безпекових структур, що діяли в межах наркомату внутрішніх справ УРСР;
- простеження кроків, спрямованих на розмежування компетенції органів державної безпеки і внутрішніх справ;
- систематизування змін у керівному складі обласних управлінь НКВС УРСР протягом першої половини 1941 р.;
- розкриття передумов, мотивації та основних напрямів створення і діяльності відділів та відділень боротьби з бандитизмом у Наркоматі внутрішніх справ УРСР.

Наукова новизна дослідження

Уперше досліджено структурні зміни НКВС УРСР у першій половині 1941 р., уточнено й узагальнено керівний склад обласних управлінь НКВС УРСР у вказаний період, набули подальшого розвитку положення про роль і завдання підрозділів по боротьбі з бандитизмом.

Виклад основного матеріалу

3 лютого 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ про розділення Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР на два наркомати: 1) Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР; 2) Народний комісаріат державної безпеки СРСР [2, л. 110–111]. На Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР було покладено виконання таких завдань: а) охорона суспільної (соціалістичної) власності, особистої та майнової безпеки громадян, громадського порядку; б) охорона державних кордонів СРСР; в) організація місцевої протиповітряної оборони; г) утримання у в'язницях, виправно-трудовах таборах, виправно-трудовах колоніях, трудових і спеціальних селищах засуджених, організація їх трудового використання та перевиховання; ґ) боротьба з дитячою безпритульністю і бездоглядністю; д) прийом, конвоювання, охорона, утримання і трудове використання військовополонених й інтернованих; е) державний нагляд за протипожежною охороною та керівництво протипожежними заходами; є) облік військовозобов'язаних; ж) будівництво, ремонт та утримання доріг союзного значення; з) облік, охорона, наукова й оперативна розробка державних архівних фондів СРСР; и) запис актів цивільного стану [2, л. 103–106, 109].

В указі не зазначалися причини такої реорганізації. Слід відзначити, що подібні з'єднання та роз'єднання цих наркоматів відбувалися і раніше, і пізніше. Очевидно, що керівництво держави не могло вирішити, яка саме форма функціонування цих установ є кращою.

Згідно з наведеним указом Президії Верховної Ради СРСР народний комісар внутрішніх справ СРСР 26 лютого 1941 р. видав наказ про організацію управлінь та відділів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР і призначення керівного складу цих управлінь та відділів. У наказі вказувалося: 1) Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР організувати у складі таких управлінь і відділів: а) Головне управління міліції; б) Головне управління пожежної охорони; в) Головне архівне управління; г) Тюремне управління; ґ) Управління у справах про військовополонених і інтернованих (всього 37 підрозділів, враховуючи інспекцію з котлонагляду). Начальником Головного управління міліції було призначено інспектора міліції О. Г. Галкіна [3, с. 857–858].

Олександр Григорович Галкін народився в 1904 р. у Києві, помер у 1971 р. у Дніпропетровську. Основний стрибок у кар'єрі припав на 1937 р., коли репресії призвели до знищення значної частини керівного складу НКВС і на цьому рівні виникло багато вакансій. До жовтня 1937 р. О. Г. Галкін був командиром 4 Українського мотомеханізованого полку ОДПУ – НКВС, до 13 січня 1939 р. – головним інспектором авіаційного відділу Головного управління прикордонної і внутрішньої охорони НКВС СРСР, після чого був призначений на посаду начальника Головного тюремного управління НКВС СРСР, яку обіймав до 14 березня 1940 р. Майже 7 років, до 10 березня 1947 р., був начальником Головного управління міліції НКВС – МВС СРСР, пройшовши підвищення у званні з інспектора до комісара міліції 1 рангу. О. Г. Галкін був єдиним, кому було присвоєно це вище міліцейське звання. З 16 травня 1956 р. по 1 листопада 1959 р. був начальником Управління МВС по Дніпропетровській області. У листопаді 1959 р. пішов у відставку¹.

Наркомом внутрішніх справ УРСР став І. А. Серов. Його призначили на цю посаду 2 вересня 1939 р. Через 2 дні наказом НКВС йому присвоїли спеціальне звання комісара держбезпеки 3 рангу (в армії – комкор). Український період роботи І. А. Серова тривав до лютого 1941 р. У січні 1941 р. він був обраний депутатом Верховної Ради СРСР 1 скликання від Ворошиловградської області УРСР. 20 лютого 1941 р. на XVIII Всесоюзній конференції ВКП(б) його обрали кандидатом у члени ЦК ВКП(б). Після виділення з НКВС СРСР самостійного Наркомату державної безпеки І. А. Серова 25 лютого 1941 р. призначили першим заступником наркома [4, с. 24–25].

¹ Галкин Александр Григорьевич. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Галкин,_Александр_Григорьевич.

26 лютого 1941 р. наркомом внутрішніх справ УРСР став В. Т. Сергієнко¹. Народився він у 1903 р. у місті Вовчанськ Харківської губернії².

Керівники УНКВС областей УРСР у 1941 р.

(Таблиця укладена автором на основі матеріалів довідників М. В. Петрова, К. В. Скоркіна [5; 6] та інших матеріалів)

УНКВС	П.І.Б. начальника до 28.03.1941	П.І.Б. начальника після 28.03.1941	Примітка
1	2	3	4
Вінницької обл.	Шаблінський Б. К.		Перебував на посаді в період 01.1939–07.1941
Ворошиловградської обл.	Череватенко М. І.	Положинський К. Т.	Череватенко М. І. потім був начальником УНКВС по Київській обл. За деякими даними, загинув 01.10.1941 біля с. Кулябівка Київської обл. ³
Волинської обл.	Білоцерковський І. М.	Мухін А. Ф.	Білоцерковський І. М. народився у м. Володарка Київської обл. в 1907 р. Загинув на фронті в жовтні 1941 р.
Дніпропетровської обл.	Дмитрієв П. П.	Дятлов М. О.	Дмитрієв П. П. народився в м. Юзівка у 1908 р.

¹ НКВД – МВД Украинской ССР. URL: http://shieldandsword.mozohin.ru/VD3462/terr_org/respublik/ukraine.htm.

² Сергієнко Василь Тимофійович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сергієнко_Василь_Тимофійович.

³ Череватенко Михаил Иванович. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Череватенко,_Михаил_Иванович.

Продовження табл.

1	2	3	4
Сталінської обл.	Чечков А. Т.		Перебував на посаді в період 01.02.1939–15.09.1941. Народився в с. Бормашево Херсонської губернії в 1905 р., помер у 1975 р. у Москві ¹
Дрогобицької обл.	Зачепа І. І.	Волков О. М.	Зачепа І. І. народився у Харкові в 1900 р., помер у Києві в 1976 р. ²
Житомирської обл.	Трубніков В. М.	Машнін Д. А	Трубніков В. М. народився в м. Юзівка (Донецьк) у 1907 р., помер у Куйбишеві у 1979 р. ³
Запорізької обл.	Горбань Ф. Г.	Арзамасцев С. А.	Горбань Ф. Г. народився в м. Макіївка в 1905 р.
Ізмаїльської обл.	Седов О. М.	Голубев О. Ф.	
Кам'янець-Подільської обл.	Шалгин О. В.	Днепровський Я. А.	Днепровський Я. А. народився в с. Крамарово на Полтавщині, помер у Дніпропетровську [6]

¹ Чечков Андрей Тимофеевич. URL: <http://www.knowbysight.info/ChCC/05694.asp>.

² Зачепа Іван Іванович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зачепа_Іван_Івановичю.

³ Трубников Владимир Матвеевич. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Трубников,_Владимир_Матвеевич.

Продовження табл.

1	2	3	4
Київської обл.	Романчук М. Д.	Череватенко М. І.	Романчук М. Д. народився і помер у м. Київ (1908–1974 рр.). Череватенко М. І. народився у 1903 р. в Катеринославській губернії
Кіровоградської обл.	Небораков Г. П.	Овсянков П. А.	Небораков Г. П. народився у селищі шахти Щегловка біля Макіївки. Застрелився в 1943 р. ¹
Львівської обл.	Сергієнко В. Т.	Ляшенко В. Т.	Ляшенко В. Т. народився в 1903 р. у с. Томаківка Катеринославської губернії, помер у 1989 р. у Львові
Миколаївської обл.	Третьяков В. К.	Суровицьких І. Д.	Третьяков В. К. народився в с. Старий Салтів Харківської губернії у 1905 р., у помер у 1970 р. у Львові
Одеської обл.	Малінін Л. А.	Бондаренко М. С.	Бондаренко М. С. народився в с. Попова Слобода Путивльського повіту у 1901 р., помер у 1977 р. у Києві

¹ Небораков Григорий Петрович. URL: <http://www.knowbysight.info/NNN/12687.asp>.

Закінчення табл.

1	2	3	4
Полтавської обл.	Бухтіяров М. Д.	Федоров О. Д.	Федоров О. Д. народився в Одесі у 1903 р., помер у 1975 р. у Києві
Ровенської обл.	Крутов Р. В.	Мастицький В. Ф.	
Станіславської обл.	Михайлов О. Н.	Сініцин Я. М.	Михайлов О. Н. народився у Луганську в 1905 р.
Сумської обл.	Вещенкін М. П.		Перебував на посаді в період 15.01.1939–08.1941
Тарнопольської обл.	Вадіс О. А.	Чоботов О. А.	Вадіс О. А. народився в 1906 р. в м. Трипілля на Київщині. Чоботов О. А. народився в 1901 р. в м. Синельниково, помер у 1964 р. у Львові
Харківської обл.	Сафонов П. С.	Тихонов П. П.	Сафонов П. С. народився в 1907 р. в м. Катеринослав, помер у 1974 р. у Харкові
Чернігівської обл.	Дмитрієв П. П.	Демін В. О.	
Чернівецької обл.	Мартинів О. М.	Дмитрієв П. П.	Мартинів О. М. народився в м. Юзівка в 1908 р., помер у Запоріжжі в 1964 р.

4 квітня 1941 р. НКВС СРСР за підписом наркома Л. П. Берії видав таємний наказ «Про організацію відділів і відділень по боротьбі з бандитизмом Головного управління міліції НКВС СРСР і його периферійних органів», в якому зазначалося, що це потрібно зробити з метою «посилення боротьби з усіма видами політичного і кримінального бандитизму на території Союзу РСР». У складі Головного управління міліції НКВС СРСР було організовано відділ по боротьбі з бандитизмом, начальником якого було призначено улюбленця Л. П. Берії, учасника викрадень людей і таємних убивств [7], старшого майора державної безпеки Ш. О. Церетелі, який одночасно був і заступником начальника Головного управління міліції НКВС СРСР. Народним комісарам внутрішніх справ республік і начальникам управлінь НКВС країв і областей у 5-денний термін наказувалось укомплектувати відділи та відділення по боротьбі з бандитизмом [3, с. 861].

Було розроблено Положення про Відділ по боротьбі з бандитизмом Головного управління міліції НКВС СРСР, який підписав начальник Головного управління міліції НКВС СРСР О. Г. Галкін. У Положенні зазначалося, що відділ по боротьбі з бандитизмом є оперативним відділом Головного управління міліції НКВС СРСР, який «організовує агентурно-оперативний апарат, систематично контролює і спрямовує його роботу і безпосередньо займається агентурно-оперативною і слідчою роботою по боротьбі з найбільш серйозними видами бандитизму; виявляє і враховує бандитські формування, усі види проявів бандитизму і в необхідних випадках безпосередньо організовує оперативні групи і інші агентурно-оперативні заходи, спрямовані до ліквідації бандитизму; розробляє профілактичні заходи з попередження бандитизму і контролює практичне проведення їх в життя; здійснює керівництво і контроль за правильним виконанням органами міліції наказів і директив НКВС СРСР по боротьбі з бандитизмом». Для виконання перерахованих функцій відділ по боротьбі з бандитизмом мав побудовану в основному за територіальною ознакою структуру, де 2-ге відділення координувало роботу по УРСР, БРСР і МРСР [3, с. 862].

У Положенні про відділи (відділення) по боротьбі з бандитизмом управлінь міліції НКВС – УНКВС республік, країв і областей, який також був підписаний О. Г. Галкіним, вказувалося, що відділ (відділення) по боротьбі з бандитизмом є оперативним апаратом управління міліції НКВС (УНКВС) республіки (краю, області). Начальник відділу (відділення) підпорядковувався начальнику управління міліції і його заступникові з оперативної частини. Відділ організовував агентурно-оперативний апарат як у центрі республіки (краї, області), так і в районах, безпосередньо займався агентурно-оперативною і

слідчою роботою по боротьбі з бандитизмом, виявляв і враховував бандитські формування, банделементів, їх посібників, усі види проявів бандитизму, проводив агентурно-оперативні заходи з ліквідації бандитських формувань та їх пособницької бази, керував усією практичною роботою з ліквідації та попередження бандитизму в районах, розробляв профілактичні заходи з попередження бандитизму, приводив у життя санкції Головного управління міліції НКВС СРСР. Відповідно до перерахованих функцій відділ (відділення) по боротьбі з бандитизмом мав таку структуру: 1-ше відділення (група) – агентурно-оперативне; 2-ге відділення (група) – слідче [3, с. 863].

Слід зазначити, що протидія бандитизму у 30-ті роки ХХ століття покладалася на підрозділи міліції й органи державної безпеки. У складі відділів – відділень кримінального розшуку УРСМ НКВС – УНКВС протидія кримінальному бандитизму входила до кола завдань 1-х відділень. У складі 3-х відділів УДБ НКВС – УНКВС, які виконували контррозвідувальні функції, діяли три відділення, що займалися боротьбою з політичним бандитизмом. Також боротьбою з політичним бандитизмом займалося 2-ге управління (контррозвідувальне), а боротьбою з антирадянськими формуваннями – 3-тє управління (таємно-політичне) [8].

За штатами ВББ ГУМ НКВС СРСР нараховував 46 осіб. У тих НКВС – УНКВС, де ВББ не створювалися, протидія бандитизму залишалася завданням відділів кримінального розшуку управлінь міліції [1, с. 150].

У цей період на вістрі радянської «боротьби з бандитизмом» знаходились і спецгрупи – справжні спеціальні підрозділи для проведення таємних протизаконних операцій. ГУББ застосовувало особливі методи для придушення соціального та політичного бандитизму, наприклад розвідку (тобто збір інформації про суспільні настрої або опозиційно налагоджені групи), агентурну роботу (тобто створення широкої мережі інформаторів, упроваджених у ці групи), дезорганізацію (тобто руйнування керівних органів опозиційних і кримінальних груп, зазвичай за допомогою такого методу, як маскування – утворення зі співробітників міліції фіктивних бандитських груп), терор (масові арешти, тортури, вбивства, диверсії, саботаж та інші «брудні операції») [9].

Слід зазначити, що в 1930-ті роки акцент робився на політичній складовій бандитизму. Термін «бандитизм» став застосовуватися для обґрунтування репресій стосовно супротивників радянської влади та особистої влади Й. В. Сталіна. Категорія бандитизму отримала необґрунтовано широке вживання в юридичній літературі. Насправді ж політичний бандитизм існував у перші роки радянської влади, оскільки бандитські напади використовувалися класовими

супротивниками нової влади, у тому числі для реставрації колишнього політичного режиму. Це саме можна сказати також про діяльність націоналістичного підпілля та військових груп ОУН в передвоєнний і післявоєнний періоди в Західній Україні [10].

Висновки

Отже, в перше, передвоєнне, півріччя 1941 р. у структурі НКВС УРСР за зразком НКВС СРСР були проведені досить істотні зміни. Вони стосувалися розділення Наркомату внутрішніх справ на два наркомати, один з яких безпосередньо повинен був опікуватися лише державною безпекою, та створення відповідних управлінь в областях та районах. Трансформації були пов'язані також зі створенням Головного управління по боротьбі з бандитизмом та відповідних відділів і відділень на місцях. Посилення уваги до цього питання багато в чому було викликане активізацією діяльності націоналістичного підпілля в Західній Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Пристайко Е. Структурная организация и функции подразделений по борьбе с бандитизмом в общей системе НКВД – НКГБ, МВД – МГБ УССР (1941–1950 гг.). *Leges et viae = Закон и Жизнь*. 2017. № 1/2. С. 149–153. **2.** Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 17. Оп. 163. Дел. 1295. Л. 103–111. **3.** Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 – 21 червня 1941 р.) / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015. С. 857–858, 861–863. **4.** Петров Н. В. Первый председатель КГБ генерал Иван Серов. *Отечественная история*. 1997. № 5. С. 23–43. **5.** Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941 / под ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского. М. : Звенья, 1999. 502 с. URL: <http://old.memo.ru/history/NKVD/kto/biogr/> (дата звернення: 20.10.2018). **6.** Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954 : справ. М. : Мемориал ; Звенья, 2010. С. 338. **7.** Степанков В. Н. Павел Судоплатов – гений террора. СПб. : Нева ; М. : Олма Пресс ; Экслибрис, 2003. С. 176. **8.** НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) : сб. док. / авт.-сост.: Н. И Владимирцев, А. И. Кокурин. М. : Объединенная ред. МВД России, 2008. С. 497–498. **9.** Бурдс Дж. Советская агентура : Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948). М. ; Нью Йорк : Соврем. история, 2006. URL: <https://document.wikireading.ru/24532> (дата звернення: 27.10.2018). **10.** Таймасов Р. Н. Правовое регулирование борьбы с бандитизмом в Советском государстве 1917–1958 гг. (историко-правовое исследование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Чебоксары, 2011. URL:

<http://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-borby-s-banditizmom-v-sovetskom-gosudarstve-1917-1958-gg> (дата звернення: 28.10.2018).

Надійшла до редколегії 13.11.2018

Grechenko V. A. 1941 (pre-war half-year period): changes in the NKVD structure of the Ukrainian Soviet Socialist Republic

1941 is a landmark in the history of the world in the whole and Ukraine in particular. The absolute attention of the historical scientific community is concentrated on the events associated with the beginning of the Soviet-German war. Therefore, a very small number of publications is focused on the pre-war half-year period of 1941. However, the reorganization of the NKVD continued during this period aiming at adapting its activities to new tasks. The study of controversial pages of law enforcement agencies at this time is important for the reproduction of an objective picture of its activity, for the establishment of historical truth. The author of the publication has studied the transformations in the structure of the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic during the first pre-war half-year period of 1941.

The structural changes in the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the first half of 1941 have been researched for the first time; the leadership of the regional departments of the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the mentioned period has been specified and summarized; provisions on the role and tasks of the units on combating banditism have gained further development.

It has been demonstrated that there were rather significant changes concerning the separation of the People's Commissariat of Internal Affairs into two parts in the first half-year period of 1941 in the structure of the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in accordance with the model of the NKVD of the USSR. One of them had to deal directly with state security, and the creation of appropriate departments in the regions and districts. Transformations were also associated to the establishment of the Main Office for Combating Banditism and relevant departments and field offices. The essence of these changes has been analyzed; it has been demonstrated how new units of militia were created, in particular agencies on combating banditism. The data on the leadership of the NKVD of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and its regional departments have been systematized; the functions of the People's Commissariat of Internal Affairs, departments and divisions on combating banditism have been highlighted. The author believes that the intensification of attention on this issue was largely due to the mainstreaming the activities of the nationalist underground in Western Ukraine.

Keywords: Ukraine, 1941, NKVD, militia, organizational structure.

